

LEKSIKOLOGIYA VA SO‘Z MA’NOSI TIZIMI

Anvarjonova Mehriniso A‘zamjon qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Ilmiy maslahatchi: Xomidova Malohat

Annotatsiya: Mazkur maqolada Leksikologiya fanining asosiy tushunchalari, so‘z ma’nosining turlari hamda semantik munosabatlar yoritiladi. Shuningdek, omonim, sinonim, antonim, paronimlar, bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar hamda ma’no ko‘chish usullari (metafora, metonimiya, sinekdoxa, vazifadoshlik, kinoya) misollar asosida tahlil qilinadi. Badiiy adabiyot, xususan g‘azallardan olingan namunalar orqali tilning obrazlilik xususiyatlari ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: leksikologiya, semantika, sinonim, antonim, omonim, paronim, metafora, kinoya, polisemiya.

Leksikologiya tilshunoslikning muhim bo‘limlaridan biri bo‘lib, tilning lug‘aviy tarkibini, ya’ni so‘zlar va ularning ma’nolarini o‘rganadi. Ushbu maqolada leksikologiyaning asosiy tushunchalari, so‘z ma’nosining turlari, semantik munosabatlar hamda ma’no ko‘chish usullari ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, omonim, sinonim, antonim, paronimlar, bir ma’noli va ko‘p ma’noli so‘zlar hamda badiiy adabiyotdan olingan misollar orqali tilning boyligi ko‘rsatib beriladi. Leksikologiya til boyligini o‘rganishda muhim o‘rin tutadi, chunki har qanday tilning rivoji undagi so‘zlar va ularning ma’no imkoniyatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Tilning asosiy birligi bo‘lgan so‘z ma’lum bir ma’noni ifodalaydi va atash ma’nosiga ega bo‘ladi. Atash ma’nosi o‘zi nima? Atash ma’nosi bu biror narsaga nom berish yoki biror narsani ifodalash uchun har bir predmentga nom berishimizdir. Shuningdek so‘zlarni ikki xil usulda tahlil qila olamiz. Bular, gramatik hamda leksik tahlildir. Masalan olma so‘zini olsak va bu so‘zni leksik tahlil qilsak bu meva turi, agar gramatik tahlil qilsak olma so‘zi ot so‘z turkumiga kiruvchi gapda ega vazifasida keluvchi va ko‘p ma’noli so‘zdir.

Soʻzlar maʼno jihatdan bir maʼnoli va koʻp maʼnoli turlarga boʻlinadi. Bir maʼnoli soʻzlar faqat bitta maʼnoni anglatadi, masalan, “stol” yoki “qalam” kabi soʻzlar. Koʻp maʼnoli soʻzlar esa bir nechta maʼnoga ega boʻlib, nutq jarayonida turli vaziyatlarda turlicha maʼno kasb etadi. Masalan, “bosh” soʻzi inson aʼzosi, rahbar yoki biror narsaning boshlanishi maʼnolarida qoʻllanishi mumkin. Bu esa tilning boyligini va moslashuvchanligini koʻrsatadi.

Til tizimida soʻzlar oʻzaro turli semantik munosabatlarga ega boʻladi. Sinonimlar bir umumiy mapnoni ifodalovchi lekin turli xil boʻlgan soʻzlardir, masalan, “goʻzal” va “chiroyli”. Antonimlar esa qarama-qarshi maʼnoni bildiradi, masalan, “yaxshi” va “yomon”. Omonimlar shakli bir xil, ammo maʼnosi turli boʻlgan soʻzlar boʻlib, “ot” soʻzi bunga misol boʻla oladi, yaʼni u hayvon nomi yoki buyruq feʼli sifatida ishlatiladi. Paronimlar esa talaffuzi oʻxshash, ammo maʼnosi farqli boʻlgan soʻzlardir, masalan, “afzal” va “abzal”. Bunday semantik munosabatlar nutqning aniqligi va ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi.

Soʻzlar nutq jarayonida koʻpincha koʻchma maʼnoda ham qoʻllaniladi. Bu hodisa maʼno koʻchishi deb ataladi va tilning obrazlilikini oshiradi. Maʼno koʻchishining asosiy turlaridan biri Metafora boʻlib, u oʻxshashlik asosida yuzaga keladi. Masalan, “oltin kuz” iborasida kuz faslining goʻzalligi oltin bilan qiyoslanadi. Yana bir turi Metonimiya boʻlib, bunda predmetlar oʻrtasidagi bogʻliqlik asosida maʼno koʻchadi, masalan, “Navoiyni oʻqiyapman” deganda uning asarlari nazarda tutiladi. Sinekdoxa esa butun oʻrniga qism yoki qism oʻrniga butunni qoʻllash orqali yuzaga keladi, masalan, “uyda uchta ogʻiz bor” deganda uchta inson nazarda tutiladi. Vazifadoshlik esa predmetlarning vazifasi oʻxshash boʻlgani sababli nom koʻchishidir, masalan, kompyuter “sichqonchasi”. Kinoya esa soʻzning asl maʼnosiga qarama-qarshi maʼnoda ishlatilishi boʻlib, koʻpincha tanqid yoki kulgi maqsadida qoʻllaniladi.

Badiiy adabiyotda, ayniqsa Alisher Navoiy ijodida ushbu vositalar keng qoʻllaniladi. Masalan, “koʻngil gulshanida ochildi bir gul” misrasida koʻngil gulshanga qiyoslanib, metafora hosil qilingan. Yoki “yuzing quyoshdek porlaydi” kabi ifodalarda oʻxshatish

orqali obrazlilik kuchaytirilgan. Bunday misollar tilning estetik va ta'sirchan imkoniyatlarini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, Leksikologiya tilning lug'aviy boyligini, so'zlarning ma'no tizimini va ularning o'zaro munosabatlarini o'rganadi. So'z ma'nosining turli ko'rinishlari va ma'no ko'chish usullari esa nutqni boyitib, inson fikrini yanada aniq va obrazli ifodalashga xizmat qiladi. Shu sababli leksikologiya nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lgan fan hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hozirgi o'zbek adabiy tili
2. O'zbek tilshunosligi asoslari
3. Alisher Navoiy asarlari
4. Lingvistika bo'yicha ilmiy maqolalar
5. O'zbek tili. Nargiza Erkaboyeva